



ไร่ข้าว : ความหมาย ความสัมพันธ์ และอัตลักษณ์ความเป็นปกาเกอะญอ

The Rice Fields: Their Signification and Connection to a Karen Identity

พสุนิต สารมาศ^{1*}, จิรวัดน์ รักชาติ², อธิพงษ์ ทองศรีเกตุ³, พงษ์ศักดิ์ รวมทรัพย์⁴ และ
ธณิยาภรณ์ ศรีหاتا⁴

Phasunit Saramas^{1*}, Jirawat Rugchart², Ittipong Thongsrikate³, Pongsak Ruamsap⁴ and
Taniyabhorn Srihata⁴

¹ อาจารย์, หลักสูตรนวัตกรรมสังคม, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยแม่โจ้

¹ Lecturer, Social Innovation, Faculty of Liberal Arts, Maejo University.

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., หลักสูตรนวัตกรรมสังคม, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยแม่โจ้

² Assistant Professor Ph.D., Social Innovation, Faculty of Liberal Arts, Maejo University.

³ อาจารย์ ดร., หลักสูตรนวัตกรรมสังคม, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยแม่โจ้

³ Ph.D., Social Innovation, Faculty of Liberal Arts, Maejo University.

⁴ อาจารย์, คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยแม่โจ้

⁴ Lecturer, Faculty of Liberal Arts, Maejo University.

* Corresponding author, E-mail: phasunit@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมการผลิตข้าวไร่ของเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ตำบลแม่อุคอ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ โดยการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการค้นคว้าข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา จำนวน 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหัวแม่สุริน และบ้านแม่อุคอหลวง โดยการสำรวจข้อมูลด้วยแบบสอบถาม จำนวน 126 คน และการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 8 คน ผลการศึกษาพบว่า ไร่ข้าว คือ ความมั่นคงด้านอาหาร เพราะไม่เพียงแต่ผลิตข้าว ทว่ายังรวมถึงความหลากหลายของพันธุ์พืชชนิดอื่น ไร่ข้าวยังสะท้อนสัมพันธ์ภาพระหว่างธรรมชาติ และภูมิปัญญาความเชื่อพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในวิถีการผลิตข้าวบนพื้นที่สูง การปลูกข้าวไร่ยังเป็นการพัฒนาอัตลักษณ์ความเป็น “ปกาเกอะญอ” ที่มีความหมายแสดงถึง การใช้ชีวิตที่เรียบง่ายพอเพียง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเคารพ เพื่อความยั่งยืนของระบบนิเวศและชุมชน สร้างการยอมรับขอบธรรมในการดำรงชีวิตของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบนดอยแม่อุคอ

คำสำคัญ: ไร่ข้าว, อัตลักษณ์, ปกาเกอะญอ

Abstract

This research article investigates the cultivation of upland rice of a Karen community in Mae U Kho subdistrict, Khun Yuam district, Mae Hong Son province. A total of 126 Karen residents in two villages of Ban Hua Mae Surin and Ban Mae U Kho Luang were surveyed through a questionnaire. An in-depth interview was also conducted with eight residents. Direct observation and participant observation as well as reviews of related



documents and literature were employed. The findings show that the rice fields determined food stability of the community, not only the rice varieties but also other plant species that can be kept as food. The rice fields represented a close connection between nature and Karen folk wisdoms and indigenous rituals. Cultivating the upland rice was a practice to nurture the Karen identity which was based on a simple and sufficient living and a respectful natural resource management for the stability of the ecosystem and the community; it projected a righteous existence of a people on the highland of Mae U Kho.

Keywords: The Rice Fields, Identity, Paka Kyaw (Karen)

บทนำ

วัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวบนพื้นที่สูง (Upland Rice) ของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง คือ ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านที่เป็นสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาความรู้ท้องถิ่นกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่สั่งสมและสืบทอดยาวนาน จากภูมิประเทศภาคเหนือประเทศไทยที่เป็นพื้นที่สูงมีความลาดชัน และมีที่ราบลุ่มเชิงเขาอยู่บ้าง ระบบการผลิตข้าว จึงมีทั้งปลูกข้าวในในที่ราบลุ่มหุบเขา แบบการทำนาดำขั้นบันได มีการทำคันนาเก็บน้ำ ขั้นตอนทำนา ตั้งแต่เตรียมดิน เพาะกล้า ไถคราด ดำนา ถอนกล้า ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ตีข้าว และมีการปลูกข้าวในพื้นที่เชิงเขาที่มีความลาดชันหรือที่เรียกว่า ทำไร่ข้าว ข้อมูลของสถาบันวิจัยข้าวระหว่างประเทศ (IRRI, 1990 อ้างถึงใน ชัยฤทธิ์ ดำรงเกียรติ, 2555) แบ่งนิเวศการปลูกข้าวแถบเอเชีย 4 ประเภท ข้าวไร่ คือ การปลูกในระบบนิเวศแบบหนึ่ง โดยให้ความหมายข้าวไร่ว่า ข้าวที่ปลูกในสภาพไม่มีน้ำขัง หรือสภาพไร่และปลูกผสมกับพืชอื่น ไม่มีการให้น้ำ ส่วนใหญ่ไม่พรวนดิน

งานศึกษาเรื่อง Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand (Kunstadter, Zinke, Sanga, 1978 อ้างถึงใน ประเสริฐ ตระการศุภกร, 2563) ชี้ให้เห็นความหลากหลายของระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือของประเทศไทยภายใต้ระบบนิเวศป่าเขตร้อนชื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ เรียก ระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง และคนลัวะ ว่า Short Cultivation – long Cultivation คือ เกษตรกรรมที่ผลิตข้าพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวระยะยาว 5 - 7 ปี หรือจำนวนปีที่มากกว่านั้น ขึ้นกับสภาพนิเวศและความอุดมสมบูรณ์ การปล่อยพักดิน คือ การปล่อยพื้นที่ทิ้งไว้เฉย ๆ เรียกว่า "ไร่เหล่า" ทำให้พืชพันธุ์ต่าง ๆ เติบโตขึ้นมาทดแทนพืชพันธุ์ที่ถูกเก็บเกี่ยวออกไป ธาตุอาหารในดินจะคืนความสมบูรณ์ จากนั้นจึงวนกลับมาทำการผลิตซ้ำที่ไร่เดิม คนกะเหรี่ยงเรียกวิธีการผลิตข้าวไร่บนพื้นที่สูงว่า "คี-ฉี่", คำว่า "คี" คือ ไร่ คำว่า ฉี่ คือ ไร่เหล่าที่กำลังฟื้นสภาพป่า หมายถึง เกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน (Rotation Swiddening) เป็นระบบเก่าแก่ที่สุดระบบหนึ่งของโลก พื้นที่ที่ยังคงทำไร่หมุนเวียนทั่วโลกคิดเป็น 30 เปอร์เซ็นต์ ของพื้นที่เพาะปลูกได้ (World Resource Institute 1997 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2547) การทำไร่ข้าวหมุนเวียนจึงเป็นเกษตรกรรมภาคบังคับที่ใช้ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับภูมินิเวศพื้นที่สูงลาดชัน แม้ว่าการปลูกข้าวบนที่สูงไม่ได้มีผลทางเศรษฐกิจของประเทศอย่างมีนัยยะสำคัญ ทว่าคือ ระบบการผลิตที่คำจูนการดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ได้จนถึงทุกวันนี้



อย่างไรก็ตาม ระบบการผลิตบนพื้นที่สูงโดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่หมุนเวียนมักจะถูกเชื่อมโยงกับปัญหาการลดลงของทรัพยากรป่าไม้และการบุกรุกพื้นที่ป่า ทั้งนี้เพราะวิธีการทำเกษตรแบบตัดฟันเผาและเคลื่อนย้ายพื้นที่เพาะปลูก ถูกรับรู้ว่าเป็นการทำไร่เลื่อนลอยและกลายเป็นวาทกรรมหลัก ที่มองว่าคนกะเหรี่ยงและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีการผลิตเช่นเดียวกันนี้ คือ ผู้ที่มีส่วนทำให้ป่าไม้มีจำนวนลดลง เป็นต้นเหตุสำคัญการเกิดไฟป่าและกลายเป็นมลพิษทางอากาศ อีกทั้งยังเป็นวิถีการผลิตที่ล่าช้าและด้อยพัฒนา เป็นการใช้ที่ดินอย่างสิ้นเปลือง มีงานศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์รุ่นบุกเบิกที่สร้างองค์ความรู้และความเข้าใจต่อระบบการผลิตไร่หมุนเวียนและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดำรงชีวิตร่วมกับป่า ได้แก่ การศึกษาเรื่องวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534) และป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ, 2536) งานของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2534) ที่เสนอความรู้ในเวทีวิชาการของชุมชนกะเหรี่ยงในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ที่มีความสัมพันธ์กับเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพอย่างมีศีลธรรม และระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเคารพ งานของ ยศ สันตสมบัติ (2546) มีการขยายความเข้าใจต่อวิถีการผลิตของกะเหรี่ยงในมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยชี้ว่า ไร่ข้าวหมุนเวียน คือ ระบบนิเวศที่มีประสิทธิภาพในการผลิตพืชอาหารบนพื้นที่สูงและกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีศักยภาพจัดการป่าได้อย่างยั่งยืนจากภูมิปัญญาความรู้ที่สืบทอดกันมา หนึ่งในกรณีศึกษา คือ ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านหนองเต่า อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ งานของ กฤษฎา บุญชัย, พรพนา กวียเจริญ และคณะ (2557) มีการรวบรวมองค์ความรู้ระบบการผลิตข้าวของคนกะเหรี่ยงในภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย ในการขับเคลื่อนเชิงนโยบายให้การทำไร่ข้าวแบบหมุนเวียนของกะเหรี่ยงเป็นมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรม

ปัจจุบัน วิธีการผลิตข้าวไร่ของคนกะเหรี่ยงหรือการทำเกษตรกรรมบนพื้นที่สูงภาคเหนือของประเทศไทย มีการเปลี่ยนแปลงการปรับตัวเคลื่อนไหวอย่างซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายในแต่ละบริบทพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ภายใต้เงื่อนไขสังคมวัฒนธรรมเศรษฐกิจสมัยใหม่ วิถีชีวิตแบบเมืองและความจำเป็นในชีวิตตามสมัยนิยม เช่น สินค้าอุปโภคและบริโภค เศรษฐกิจที่เน้นเงินตรา รายได้ และการสะสมมูลค่า การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นชนิดอื่น การลดลงของเกษตรกรชาติพันธุ์ และการประกอบอาชีพรับจ้างแทน การเมืองและนโยบายการพัฒนาต่าง ๆ กฎหมายที่อ้างสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ และจำกัดการใช้ประโยชน์จากป่าที่เข้มงวดและชัดเจนมากขึ้น หรือแม้แต่การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศ ตัวอย่าง งานศึกษาของ พุฒิพงศ์ นวกิจบำรุง (2556) อธิบายว่า หลังจากที่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ถูกส่งเสริมให้ปลูกอย่างมาก ในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้การจัดการพื้นที่ไร่หมุนเวียน เพื่อปลูกข้าวไร่และพืชอาหารได้เปลี่ยนแปลงไป ไร่ข้าวหมุนเวียนถูกเปลี่ยนเป็นไร่ถาวรสำหรับปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และยังคงมีการรักษาพื้นที่ไร่ส่วนหนึ่งสำหรับปลูกข้าว แต่ก็ไม่ใช้ตามระบบไร่หมุนเวียนแบบดั้งเดิม แต่เป็นการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถปลูกพืชอาหารชนิดอื่น ๆ ด้วยกันได้เหมือนเดิม เพราะมีการฉีดพ่นยาฆ่าหญ้าในไร่ข้าว และไม่มีการปล่อยทิ้งให้ผืนดินฟื้นฟูตามธรรมชาติ งานศึกษาของ จิรวัฒน์ รักชาติ (2562) ที่ศึกษาการปรับโครงสร้างทางการเกษตรบนพื้นที่สูงในอำเภอฮอดและอำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ ชี้ให้เห็นว่าหลัง พ.ศ. 2530 เกษตรกรลัวะและกะเหรี่ยงที่ตั้งหมู่บ้านติดถนนสายหลัก ตัดสินใจเลิกปลูกข้าวไร่และเปลี่ยนไปปลูกข้าวนาปีพื้นที่เมืองหรือพื้นที่ของรัฐ เช่น กข.6 แทน และมีการเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่บริเวณเชิงเขาเป็นการปลูกมะเขือเทศที่สามารถสร้างรายได้เงินสด



งานของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ (2547) เรื่อง ระบบเกษตรแบบไร้หมุนเวียน: สถานภาพและการเปลี่ยนแปลง มีการศึกษาการทำไร่ข้าวหมุนเวียนของชุมชนชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง 11 หมู่บ้าน ใน 4 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง และ แม่ฮ่องสอน พบว่า มีการปรับตัว 3 รูปแบบ คือ รูปแบบที่ 1 การทำไร่หมุนเวียนที่มีเสถียรภาพยั่งยืน มีรอบหมุนเวียนที่ยาวนาน เป็นระบบการผลิตหลักของชุมชน มีการทำนาและทำสวนเป็นระบบการผลิตรอง มีความมั่นคงทางการผลิตและความยั่งยืนของทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม มีลักษณะการผลิตเพื่อการยังชีพสูงและพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้ มีการผลิตเพื่อขายระดับต่ำ อาทิ กรณีศึกษาหมู่บ้านแม่อุ้มพาย ตำบลแม่เฒ่า อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน รูปแบบที่ 2 ชุมชนมีการปรับตัวอย่างมีทางเลือก คือ มีการหมุนเวียนการใช้พื้นที่รอบสั้่นลง ชุมชนบางแห่งเหลือเพียง 1-3 ปีการทำไร่ข้าวเป็นระบบรองร่วมกับการทำเกษตรกรรมแบบวนเกษตร ชุมชนยังมีอำนาจการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรอยู่ ชาวบ้านมีการหาทางเลือก และรูปแบบการผลิตที่หลากหลาย เพื่อสร้างรายได้ การทำอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น รับจ้าง รูปแบบที่ 3 การปรับตัวแบบพึ่งพา คือ ชุมชนไม่สามารถรักษาระบบการทำไร่ข้าวแบบหมุนเวียนไว้ได้อีกต่อไป พื้นที่ส่วนใหญ่กลายเป็นไร่ถาวร มีการผลิตเพื่อขายเต็มรูปแบบ พึ่งพาตลาด และแบกรับความเสี่ยงการปลูกพืชเศรษฐกิจตามกลไกตลาด มีการรับจ้างแรงงานในพื้นที่เกษตรกรรม การจัดการระบบเกษตรที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติเป็นเรื่องปัจเจกหรือส่วนบุคคล

จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นจังหวัดที่มีประชากรกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยหลายกลุ่ม รายงานสถานการณ์ทางสังคม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประจำปี 2565 รายงานว่า กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนมากที่สุด คือ ชนเผ่ากะเหรี่ยง ประกอบด้วย กะเหรี่ยงสะกอ (ปากกะเหรี่ยง) กะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยงคอยาว เป็นต้น มีจำนวนประชากรคิดเป็นร้อยละ 79.3 (ประชากรจังหวัดแม่ฮ่องสอน 284,982 คน) พื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน 7,987,808.27 ไร่ สภาพภูมิประเทศมีลักษณะเป็นทิวเขาสูงสลับซับซ้อน ที่มีความสูงจากน้ำทะเลปานกลางตั้งแต่ 100 – 2,000 เมตร มีพื้นที่ป่า ประมาณ 6,860,611.94 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 85.99 (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2565). จากข้อมูลงานวิจัยเรื่องสิทธิของชุมชนกะเหรี่ยง ฯ ของ ไพสิฐ พาณิษฐ์กุล และคณะ (2560) มีการสำรวจชุมชนกะเหรี่ยงพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่า ยังมีวิถีการผลิตข้าวและทำไร่หมุนเวียนอยู่ จำนวน 519 ชุมชน ด้วยข้อจำกัดสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เชิงเขาและพื้นที่ราบน้อย จำเป็นต้องพึ่งพาการปลูกข้าวไร่และพืชอาหารอื่น ๆ บนพื้นที่เชิงเขาเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงด้านอาหารและการอยู่รอด

บทความวิจัยนี้ ให้ความสนใจเรื่องวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่ของเกษตรกรกะเหรี่ยงพื้นที่ตำบลแม่อุค อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านหัวแม่สุริน และชุมชนบ้านแม่อุคหลวง ทั้งสองชุมชนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (สะกอ) ที่ยังคงมีการสืบทอดภูมิปัญญา และความรู้เรื่องระบบการผลิตข้าวไร่มาตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของบรรพบุรุษ และในปัจจุบันยังปรากฏว่า มีการปลูกข้าวไร่หมุนเวียนอยู่ (ร่วมกับการปลูกข้าวนา) คำถามสำคัญของบทความวิจัยนี้ คือ วิถีการผลิตข้าวไร่ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงดอยแม่อุค จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีความหมายความสำคัญอย่างไร ทำไมทั้งสองชุมชนถึงยังคงสืบทอดวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่ได้อยู่ มีการปรับตัวทำไร่ข้าวอย่างไร ภายใต้สถานการณ์ของการกดดันจากการใช้พื้นที่ และเหตุผลแบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความต้องการรายได้และการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ โดยมีสมมติฐานว่า ทุนทางสังคมวัฒนธรรมและความสามารถในการจัดการทุนประเภทต่าง ๆ ของชุมชนกะเหรี่ยงดอยแม่อุค เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ช่วยค้ำจุนเสถียรภาพการทำไร่ข้าวไร่ดำรงอยู่ได้ (บทความนี้ ใช้คำว่า “กะเหรี่ยงดอยแม่อุค” หมายถึง รวมถึง ชุมชนกะเหรี่ยง 2 หมู่บ้าน ในพื้นที่ศึกษาของงานวิจัย)



วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวของเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ตำบลแม่อุคอ อำเภอยะยา จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แนวคิด ทฤษฎี กรอบแนวคิด

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิถีการผลิตข้าวไร่ของคนกะเหรี่ยงของดอยแม่อุคอ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านมุมมองแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม (Social Capital) และเลือกแนวคิดทุนทางสังคมของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ (Pierre Felix Bourdieu: 1930 -2002) ศาสตราจารย์สังคมวิทยาประจำวิทยาลัยแห่งฝรั่งเศส (Collège de France) มาประยุกต์ใช้เป็นแนวคิดเพื่อการวิเคราะห์และทำความเข้าใจวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่บนดอยแม่อุคอในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางสังคมของเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่มีการนำทุนทางสังคมประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ หรืออาจจะพูดตามสิ่งที่บูร์ดิเยอร์ เรียกว่า “ปฏิบัติการ” (Practice) คือ การปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนกะเหรี่ยงจากวิถีการผลิตในไร่ข้าวเป็นปฏิบัติการที่มีความหมายสำคัญและการเป็นคนกะเหรี่ยงอย่างไร

“ทุนทางสังคม” เป็นแนวคิดที่มีการกล่าวถึงอย่างมีนัยยะสำคัญภายหลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2540 มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (Social Investment Fund, SIF) และมีการใช้คำว่า ทุนทางสังคมกับการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน มีการให้ความสำคัญการพัฒนาชุมชนและสังคม โดยกลับไปให้ความสำคัญ “ทุนเดิม” ที่มีในท้องถิ่น ทว่าถูกละเลยมองข้าม เพราะการพัฒนากระแสหลักเน้นมองทุนที่เป็นเงินและการวัดคุณค่าเชิงวัตถุ คือ การเติบโตทางเศรษฐกิจ และมีการปรับบทบาทการพัฒนาประเทศ โดยการขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมจากรากหญ้า ชุมชน หรือองค์กรพัฒนาชุมชน

แผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550 - 2554) กำหนดให้การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นวาระแห่งชาติ มีการระดมความคิดเห็นจากภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อร่วมกันพัฒนายุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาทุนทางสังคม ขณะเดียวกันมีการศึกษาวิจัยเพื่อสนับสนุนการพัฒนาทุนทางสังคม สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) อธิบาย “ทุนทางสังคม” ว่า เกิดจากการรวมตัวรวมคิดรวมทำบนฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทย ผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม

บทความ Social Capital in the Creation of Human Capital (Coleman, 1988 ใน American Journal of Sociology) ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ใช้ในการอธิบายการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ที่ต้องสร้างขึ้นและเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล ทั้งความไว้วางใจทางสังคม (Social Trust) เครือข่ายทางสังคม (Social Networks) และบรรทัดฐานทางสังคม, ความคิดร่วมกัน (Social/Civil Norms)

สำหรับแนวคิดเรื่อง “ทุนทางสังคม” ของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ (Bourdieu, 1986) บูร์ดิเยอร์มองว่ามนุษย์มีทรัพยากรทุนหลายรูปแบบ ไม่ใช่เพียงแต่ทุนเศรษฐกิจ และมีความสามารถใช้ทุนรูปแบบที่หลากหลายเพื่อการดำรงรักษาสถานะตำแหน่งแห่งที่ของตนเองและความสัมพันธ์ทางสังคมในสนามความสัมพันธ์ต่าง ๆ บูร์ดิเยอร์ จำแนกทุน เป็น 4 แบบ คือ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนสังคม และทุนสัญลักษณ์ บูร์ดิเยอร์ให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะผู้กระทำการสังคม (Agent) ที่รู้ในสนามของ



ความสัมพันธ์ทางสังคมต่าง ๆ คือ การกระทำที่มีเป้าหมายเพื่อสิ่งใด (ชนิตา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550; รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2557; อานันท์ กาญจนพันธ์, 2560) ทฤษฎีทางสังคม 4 รูปแบบ ดังนี้

1.ทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital) หมายถึง ทรัพย์สิน ที่ดิน เงินทอง ทุนที่สามารถเปลี่ยนรูปเป็น“เงิน” ได้ รวมไปถึงการครอบครองทางเศรษฐกิจ ซึ่งบ่งบอกถึงความสามารถและบทบาทในสังคมทุน รูปแบบนี้อาจอยู่ในรูปแบบขององค์กรหรือสถาบันที่มีสิทธิในทรัพย์สินนั้น ๆ

2.ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง ความรู้ที่สะสมอยู่ในตัวคน ศักยภาพในการกระทำ ทุนทางวัฒนธรรมสามารถแยกเป็น 3 ระดับ ที่ต่างกัน คือ

(1) ทุนที่อยู่ภายในตัวคน (Embodied State) สามารถสะท้อนออกมาผ่านปัจเจกแต่ละคน ผ่านกระบวนการพัฒนาตนเอง ทำให้ปัจเจกมีความโดดเด่นหรือมีลักษณะเฉพาะตัว ทุนรูปแบบนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายที่ใช้เวลาในการสะสมและบ่มเพาะจากสิ่งที่อยู่รอบข้าง หรือสิ่งที่ได้เรียนรู้ สิ่งที่ได้พบเห็นให้อยู่ในรูปแบบของกิริยาและจิตใจรวมถึงความเชื่อ ศรัทธา อุปนิสัยที่คงทนถาวร ทุนวัฒนธรรมจะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และการส่งผ่านเห็นได้จากเมื่ออายุเพิ่มมากขึ้นทุนวัฒนธรรมจะสะสมอยู่ในตัวเพิ่มมากขึ้นไปด้วย

(2) ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปของวัตถุหรือเป็นรูปธรรม (Objectified State) คือ ทรัพย์สินที่ถูกนิยามในความสัมพันธ์กับทุนทางวัฒนธรรมในลักษณะเป็นวัตถุ และสามารถเปลี่ยนไปสู่ทุนทางเศรษฐกิจได้ดี กล่าวคือ การถือครองทุนวัฒนธรรมแบบนี้ คือ การบริโภค เช่น งานเขียน รูปภาพ เครื่องมือ หนังสือ อนุสาวรีย์ ฯลฯ

(3) ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปของสถาบัน (Institutionalization State) ทุนวัฒนธรรมที่ถูกสร้างมูลค่าให้มีคุณสมบัติคู่ควรกับผู้ที่ครอบครอง โดยถูกสร้างในรูปของสถาบัน คือ การรับประกันที่แสดงออกในรูปของการให้ประกาศนียบัตร, หนังสือรับรอง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญ

3.ทุนสังคม (Social Capital) หมายถึง ฐานะตำแหน่งหรือเครือข่ายทางสังคม เป็นทุนที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของ และการแสดงความเป็นเจ้าของอย่างถูกต้อง โดยเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ระดมทรัพยากร การกระทำหรือความดีงาม “ทุนสังคม” จะมีปริมาณมากน้อยเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ในชุมชนนั่นเอง ทุนสังคมจึงสามารถแยกออกได้ 2 ลักษณะดังนี้

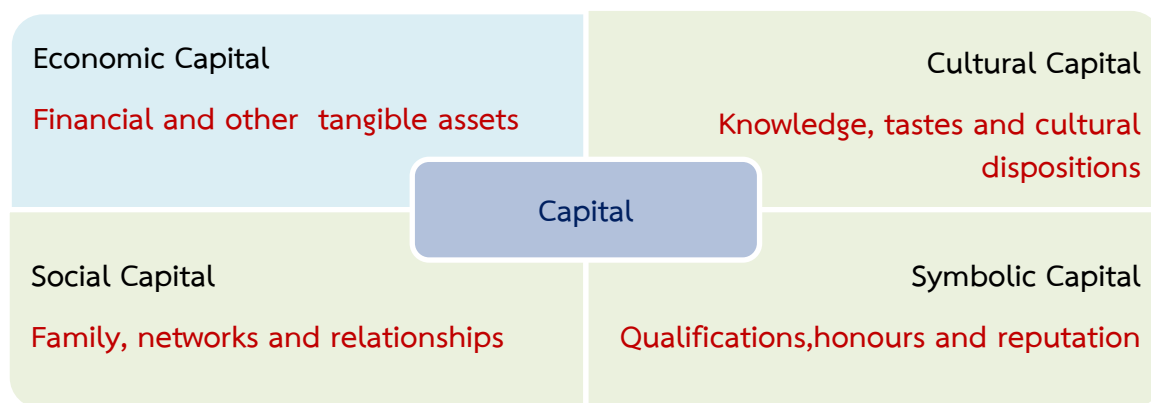
(1) ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายของสังคม ทรัพยากรในข้อนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณของสมาชิกของกลุ่มเสียทั้งหมดแต่ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพที่จะสามารถระดมมาได้ ดังนั้นผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลส่งผลต่อคุณภาพของทุนทางสังคม

(2) การรวมตัวกันของความรู้ความเข้าใจและการยอมรับ (Cognition and Recognition) เป็นคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสามารถเปลี่ยนรูปแบบเป็นทุนสัญลักษณ์ได้

บูร์ดิเยอร์ให้ความเห็นเรื่องทุนสังคมว่า ทุนสังคมเป็นทุนที่สามารถเปลี่ยนรูปไปตามเงื่อนไขเฉพาะเพราะทุนสังคมถูกสร้างขึ้นโดยอำนาจทางสังคมและต้องมีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการเป็นตัวแสดงที่มีประสิทธิภาพของปัจเจกบุคคลเอง มิใช่สิ่งที่เกิดเองอย่างเป็นธรรมชาติ สถาบันจึงเป็นตัวสำคัญในความมีอยู่ของทุนทางสังคม

4.ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) เป็นทุนที่สัมผัสรับรู้และยอมรับถึงการมีอยู่ เช่น ศักดิ์ศรี สถานภาพอำนาจ ทุนสัญลักษณ์สามารถได้มาจากเกือบทุกที่ หรืออาจเป็นผลรวมจาก ทุนทางสังคม ทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรม ทำให้ผู้ครอบครองนั้นมีอำนาจบารมี เห็นได้ชัด คือ การที่ปัจเจกบุคคลมีพื้นฐานเป็นทุนเศรษฐกิจที่ดีและมากพอ สังคมก็รับรู้ถึงการมีสถานะที่มั่นคง มั่งคั่ง และเมื่อบุคคล

ดังกล่าวได้มีการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมโดยการบริจาค บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อว่า เป็นบุคคลที่ใจบุญ ด้วยคำว่าเป็นคนดีของสังคมทุน สัญลักษณ์ คือ อะไรก็ได้ที่เป็นตัวแทนของอำนาจทางสังคมของบุคคลที่ครอบครองได้มาสะสม และที่สำคัญสามารถใช้อำนาจบารมีนั้นแสดงผ่านปฏิบัติการใน “สนามของความสัมพันธ์” (Field) นั้น ๆ ได้



ภาพที่ 1 Bourdieu's Concept of Capital
ที่มา: Harvey, and Maclean (2008)

จากมโนทัศน์ทุนของบูร์ดิเยอร์ นำไปสู่การประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวคิดของบทความวิจัย เพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่ของเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยงดอยแม่ฮูคอ ดังภาพที่ 2



ภาพที่ 2 กรอบคิดบทความวิจัย โดยการประยุกต์จากมโนทัศน์เรื่องทุนของบูร์ดิเยอร์
ที่มา: ผู้วิจัย (ดัดแปลงจากมโนทัศน์เรื่อง ทุนของบูร์ดิเยอร์)



วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ ดำเนินการวิจัยในพื้นที่ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านหัวแม่สุริน และ บ้านแม่อุคหลวง อยู่ในพื้นที่ปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่อุค อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประชากรทั้งสองหมู่บ้าน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (สะกอ) นับถือศาสนาพุทธและผีบรรพบุรุษ มีวัฒนธรรม ภาษา ประเพณี เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง มีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฏจักรของระบบวิถีการผลิตในรอบปี เช่น การเลี้ยงผีไร่ผืนา มีการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาด้านการเกษตรและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องระบบนิเวศ มีข้อตกลงที่ชุมชนยึดถือร่วมกันในการจัดการพื้นที่ใช้สอยและพื้นที่อนุรักษ์ มีการปลูกข้าวนาในพื้นที่ราบลุ่มเชิงเขา มีการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ลาดชันเชิงเขา และทำไร่หมุนเวียนตามจารีตประเพณีอยู่ มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมแน่นด้วยระบบเครือญาติ ความเป็นพี่น้อง

1.พื้นที่ศึกษาและบริบทของชุมชน

ตำบลแม่อุค อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน อยู่ห่างจากตัวเมืองอำเภอขุนยวม ประมาณ 7 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 130,803 ไร่ หรือ ประมาณ 209.28 ตารางกิโลเมตร สภาพพื้นที่โดยทั่วไป ร้อยละ 90 มีลักษณะเป็นภูเขา มีที่ราบระหว่างหุบเขาเพียงร้อยละ 10 ของพื้นที่ พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์และป่าสงวน คือ ป่าแม่สุรินและป่าแม่ยวมฝั่งซ้าย มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ น้ำแม่สุริน น้ำยวมและน้ำยวมน้อย พื้นที่เขตการปกครองมี 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคำสุข บ้านหัวแม่สุริน บ้านปางตอง บ้านใหม่พัฒนา บ้านแม่อุคหลวง และบ้านแม่อุค (องค์การบริหารส่วนตำบลแม่อุค, 2565)

บ้านหัวแม่สุริน หมู่ที่ 2 ชื่อเดิม เรียกว่า “เสอสีตี” ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอขุนยวม ประมาณ 30 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน 96 กิโลเมตร มีหย่อมบ้านทั้งหมด 10 หย่อมบ้าน มีประชากรทั้งหมด 765 คน เพศชาย 397 คน เพศหญิง 368 คน ที่ตั้งของหมู่บ้านและที่ทำกินอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกแม่สุรินและเขตป่าสงวนแห่งชาติ ระบบถือครองที่ดินได้รับตกทอดจากพ่อแม่โดยเฉลี่ยพื้นที่ 7 ไร่ต่อครัวเรือน นอกจากการทำนา ทำไร่ ทำสวน มีการทำปศุสัตว์ เลี้ยงวัว ควาย หมู ไก่

บ้านแม่อุคหลวง หมู่ที่ 5 ชื่อเดิม “คลออุโก๊ะ” มาจากชื่อของห้วยบ้านแม่อุคหลวง มี 4 หย่อมบ้าน มีประชากรทั้งหมด 585 คน เพศชาย 317 คน เพศหญิง 268 คน พื้นที่ชุมชนตั้งในเขตป่าต้นน้ำ ชั้น 1 โซน A เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญ “น้ำแม่สุริน” ที่ไหลลงสู่พื้นที่การเกษตรชุมชนบ้านแม่อุคหลวง พื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านแม่อุคหลวงเป็นภูเขาสูงในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตวนอุทยานทุ่งดอกบัวตอง มีพื้นที่ราบลุ่มเชิงเขาทำนาขั้นบันได การเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูงระหว่างหุบเขา การถือครองที่ดินเป็นมรดกตกทอดจากพ่อแม่และบรรพบุรุษ

2.ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการศึกษา คือ เกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ที่อาศัยอยู่ในบ้านหัวแม่สุริน และบ้านแม่อุคหลวง ดำรงชีวิตด้วยอาชีพเกษตรกรรม คือ การปลูกข้าว และ/หรือมีการทำการเกษตรโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น และการรับจ้างทั่วไป

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษา คือ เกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยในพื้นที่ศึกษา 2 หมู่บ้าน เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวอายุ 18 – 65 ปี เพศชายหรือเพศหญิงอยู่ในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 5 ปี และเต็มใจให้ข้อมูล

การเลือกกลุ่มตัวอย่างเพื่อตอบแบบสอบถามการวิจัย ใช้หน่วยการวิเคราะห์ระดับครัวเรือน จำนวนครัวเรือนละ 1 คน ทั้งหมด 126 ครัวเรือน แบ่งเป็นบ้านหัวแม่สุริน จำนวน 76 คน (จากประชากรรวม 247 ครัวเรือน) และบ้านแม่อุคหลวง จำนวน 50 คน (จากประชากรรวม 158 ครัวเรือน) (กรมการปกครอง, 2564) จำนวนกลุ่มตัวอย่างของการวิจัย คิดเป็นร้อยละ 31.11 ของประชากรรวมทั้งสองหมู่บ้าน



เป็นไปตามหลักการหาขนาดตัวอย่างที่มีประชากรจำนวนหลักร้อยให้ใช้กลุ่มตัวอย่างไม่น้อยกว่าร้อยละ 25 โดยใช้เกณฑ์เลือกกลุ่มตัวอย่างร้อยละ 15 – 30 (ณรงค์ ศรีสวัสดิ์, 2545) การเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการเลือกแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) จนครบตามจำนวนที่ต้องการ

การเลือกกลุ่มตัวอย่างการสัมภาษณ์เชิงลึก คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 8 คน

3.การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ด้วยเครื่องมือวิจัย คือ แบบสอบถาม (Survey Questionnaires) “พลวัตวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรชาตัพันธ์ (กะเหรี่ยง) อำเภอนายวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” แบบสอบถามแบ่งเป็น 5 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 พื้นที่ทำการเกษตรและความหลากหลายของพืชอาหารที่ปลูก ส่วนที่ 3 การปลูกข้าวบนพื้นที่สูงของเกษตรกรชาตัพันธ์ ส่วนที่ 4 การทำไร่หมุนเวียน และ ส่วนที่ 5 พลวัตของวัฒนธรรมข้าวและทัศนคติของเกษตรกรชาตัพันธ์ในสถานการณ์ปัจจุบัน

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยเครื่องมือวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แนวคำถามในการสัมภาษณ์ (Interview Guidelines) แบ่งเป็น 3 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านการปลูกข้าวและสภาพการเปลี่ยนแปลง ส่วนที่ 3 ด้านการสนับสนุนส่งเสริมการปลูกข้าว

3) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในมิติประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ของกลุ่มชาตัพันธ์กะเหรี่ยงในพื้นที่ศึกษา และการค้นคว้าข้อมูลบริบทของพื้นที่ตำบลแม่ฮ่อ อำเภอนายวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อนำข้อมูลจากการค้นคว้าในระดับทุติยภูมิ (Secondary Data) ประกอบการอธิบายผลการศึกษาร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ที่ผู้วิจัยดำเนินการสำรวจและการสัมภาษณ์ เพื่อให้มีความชัดเจนครบถ้วนสมบูรณ์มากขึ้น

4) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม อาทิ การสังเกตและการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับเกษตรกรและชาวบ้านในพื้นที่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ อาทิ พิธีกรรม/ความเชื่อที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าว การฟันไร่ การปลูกข้าว การเก็บพืชผักในไร่ข้าว การมัดมือ การประชุมหมู่บ้าน และการนอนค้างในหมู่บ้านช่วงของการลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัย

4.การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ผ่านโปรแกรมวิเคราะห์และประมวลผลสำเร็จรูป SPSS ใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) จำนวน ร้อยละค่าเฉลี่ย ประเด็นต่าง ๆ ตามหัวข้อแบบสอบถาม ส่วนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ เป็นการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) มีแนวคิด/ทฤษฎีเป็นแนวทางวิเคราะห์ จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ อภิปรายผลและสรุปผลการศึกษา

5.จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

บทความวิจัย เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เรื่อง พลวัตวัฒนธรรมข้าวของเกษตรกรชาตัพันธ์ (กะเหรี่ยง) อำเภอนายวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เลขที่การรับรอง IRBCMRU 2022 /121 .15.06 รับรองตั้งแต่วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ.2565 – 20 กรกฎาคม พ.ศ.2566



ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่ของกะเหรี่ยง ดอยแม่ฮูคอง แบ่งการนำเสนอ 2 ประเด็น ประเด็นที่ 1. วัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่ของกะเหรี่ยง ดอยแม่ฮูคอง: บ้านหัวแม่สุรินและบ้านแม่ฮูคองหลวง และประเด็นที่ 2. สัมพันธภาพในวิถีการผลิตข้าวไร่ ดอยแม่ฮูคอง: ไร่-ป่า-คน-ผี/จิตวิญญาณ

ประเด็นที่ 1. ระบบการผลิตข้าวไร่ของกะเหรี่ยงดอยแม่ฮูคอง: บ้านหัวแม่สุริน - บ้านแม่ฮูคองหลวง

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลการปลูกข้าวของเกษตรกรกะเหรี่ยงบนดอยแม่ฮูคอง

ข้อมูลการปลูกข้าว	จำนวน	ร้อยละ
ปลูกข้าวไร่	62	49.21
ปลูกข้าวนา	45	35.71
ผสมผสาน	19	15.08
รวม	126	100.00

บ้านหัวแม่สุรินและบ้านแม่ฮูคองหลวง เป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่ยังคงสืบทอดวิถีการผลิตข้าวไร่เพื่อเป็น พืชอาหารหลักในการบริโภคของครัวเรือน จากข้อมูลการสำรวจ พบว่า มีตัวแทนครัวเรือนที่เป็น กลุ่มตัวอย่าง 81 คน ระบุว่ายังมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับการปลูกข้าวไร่ และกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวนา 64 คน กะเหรี่ยงดอยแม่ฮูคองไม่ได้มีเป้าหมายการผลิตข้าวเพื่อขาย จากผลการสำรวจแบบสอบถามงานวิจัย พบว่า ไม่มีเกษตรกรกะเหรี่ยงรายใดที่มีความคิดจะปลูกข้าวไร่เพื่อเป็นแหล่งที่มาของรายได้ กลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด จำนวน 126 คน มีความคิดเห็นตรงกันว่า หากปีใดผลผลิตข้าวไร่ที่ปลูกได้มากและเหลือ จะแบ่งปันข้าว ไร่ให้กับคนที่รู้จัก หรือแบ่งขายให้กับคนที่ไม่ได้ปลูกข้าว หรือบางปีก็ผลผลิตข้าวไร่บางครอบครัวไม่พอบริโภค เช่น คนมั่งจากหมู่บ้านอื่นบนดอยแม่ฮูคองที่ไม่ได้ปลูกข้าวไร่ก็จะมาขอแบ่งซื้อ

“คนกะเหรี่ยงที่นี้ถูกสอนให้ปลูกข้าวกิน เราจะได้ยินตำนานเรื่องเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่า การมีข้าว กินสำคัญอย่างไร ตั้งแต่เด็กก็ต้องช่วยทำไร่ ทำนา ไม่มีครอบครัวไหนซื้อข้าวกิน ใครไม่มีนาก็ต้องทำไร่ข้าว หรือมีการบุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้น ช่วยทำเหมืองฝายทดน้ำ เพื่อให้มีข้าวพอกิน ข้าวเป็นวิถีชีวิตคนกะเหรี่ยง”

(ซิโอะเตสา, สัมภาษณ์, 2566, กุมภาพันธ์ 5)

“ผลผลิตข้าวปัจจุบันดีกว่าเมื่อก่อนมาก คนรุ่นพ่อแม่เคยเล่าว่าทำไร่ทำนาสมัยก่อนลำบากกว่านี้ ฝนดินไม่ได้อุดมสมบูรณ์เท่าตอนนี้ มีหญ้าคาเป็นเขาหัวโล้น ข้าวที่ปลูกได้จึงไม่ค่อยพอกิน แต่เดี๋ยวนี้ป่าไม้ มีความอุดมสมบูรณ์ ไร่หมุนเวียนได้ผลดี ยิ่งถ้าไร่ปล่อยทิ้งไว้ 7 ปี ข้าวจะโตสวย ไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไม่ใช้สารเคมี เรามีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค ข้าวยังใช้เลี้ยงหมูเลี้ยงไก่ด้วย บางปีมีแบ่งขายบ้าง อย่างคนที่มีนาข้าว เยอะก็จะขายข้าวได้เกือบทุกปี ขายเป็นข้าวเปลือก ราคาโลกรัมละ 10-12 บาท”

(หลู่เคปอสา, สัมภาษณ์, 2566, กุมภาพันธ์ 5)



ข้อมูลรายได้ของกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่มีรายได้ต่อปี (พ.ศ. 2565-2566) อยู่ในช่วง 10,000 ถึง 50,000 บาท จำนวน 66 คน คิดเป็นร้อยละ 52.38 แหล่งที่มาของรายได้ของชุมชนกะเหรี่ยงทั้งสองหมู่บ้าน มาจากการปลูกพืชเศรษฐกิจขาย เช่น ถั่วแดง กรณีบ้านหัวแม่สุริน และ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กรณีบ้านแม่อุคหลวง นอกจากนี้มีรายได้จากพืชยืนต้นในป่าในระบบวนเกษตร เช่น กาแฟ โอวัลคาโด และพลับ โดยเฉพาะกาแฟ เป็นพืชยืนต้นที่สร้างรายได้ให้กับบ้านแม่อุคหลวง รายได้จากการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู ไก่ การขายพืช - สัตว์จากป่า การขายผลผลิตในไร่นา เช่น พริก พักทอง การทำงานรับจ้าง เช่น รับจ้างหน่วยงานป่าไม้ ของอุทยานแห่งชาติ รับจ้างในพื้นที่เกษตรกรรมของพี่น้องม้งใกล้เคียง และมีรายได้จากการค้าขายหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องฤดูกาลท่องเที่ยวทุ่งดอกบัวตอง อนึ่ง ชาวบ้านของบ้านหัวแม่สุรินบางครอบครัวจะมีรายได้จากกิจการที่ปักโฮมสเตย์

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลการประกอบอาชีพของกลุ่มตัวอย่าง เกษตรกรกะเหรี่ยงดอยแม่อุค

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว	2	1.59
ปลูกข้าวร่วมกับการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น	71	56.35
ปลูกข้าวร่วมกับการปลูกพืชเศรษฐกิจและรับจ้างทั่วไป	49	38.89
ปลูกข้าวร่วมกับการปลูกพืชเศรษฐกิจและเป็นผู้ประกอบการ	3	2.38
ปลูกข้าวร่วมกับอาชีพค้าขาย	1	0.79
รวม	126	100.00

สถานการณ์ของการรุกเข้ามาของพืชเศรษฐกิจบนดอยแม่อุค ประมาณ 10 ปี ที่ผ่านมา โดยเริ่มจากวิถีการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งก่อนที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายเป็นรายได้ เช่น ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กะหล่ำปลี มะเขือเทศ ต่อมาเริ่มมีเข้ามาทดลองปลูกที่บ้านแม่อุคหลวงและบ้านหัวแม่สุริน จากการเข้ามาเผยแพร่แนะนำโดยพ่อค้าคนกลางและนายทุนนอกชุมชน ซึ่งเหตุผลของการปลูกพืชเศรษฐกิจเนื่องมาจากความต้องการเงินสด และการมีพื้นที่ว่างปล่อยทิ้งไว้เพื่อรอการหมุนเวียน

“เริ่มปลูกถั่วแดงเพราะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาถามหาซื้อถั่วแดงในหมู่บ้าน ให้ราคา กิโลกรัมละ 25-30 บาท เห็นว่าราคาดี เลยอยากทดลองปลูกบ้าง แรก ๆ ปลูกแซมในไร่ข้าว ตอนนั้นก็แบ่งพื้นที่จากการปลูกข้าวมาปลูกถั่วแดงด้วย ช่วงเวลาปลูกใกล้เคียงกัน ลงถั่วก่อนแล้วค่อยปลูกข้าว”

(ป้อเคเซ, สัมภาษณ์, 2566, กุมภาพันธ์ 5)

“บ้านหัวแม่สุริน ปลูกข้าวโพดได้แค่บางพื้นที่ของห้วยมบ้าน ดินไม่เหมาะและป่ามีความชื้นสูง ปลูกไม่ค่อยได้ผล เลือกลงปลูกถั่วแดงมากกว่า แต่ที่แม่อุคหลวงปลูกได้ดีกว่า ตอนนี้มีมีการปลูกกันเยอะขึ้น เขาก็รู้กันนะว่าทำลายดินมาก ถ้าจะกลับมาปลูกข้าวก็ต้องฟื้นฟูสภาพนานหลายปี ถ้าดินเสื่อมปลูกพืชอะไรไม่ได้จะมีปัญหาบุกเบิกพื้นที่ป่าเหมือนพื้นที่อื่น ปีที่ผ่านมาราคาปุ๋ยแพง ต้องจ้างแรงงานพ่นยาฆ่าหญ้า, ยาฆ่าแมลง, ใส่ปุ๋ย วันละ 500 บาท เพราะเสี่ยงต่อสุขภาพ หลายครอบครัวที่ปลูกมีทั้งที่ได้และมีหนี้สิน”

(มุส่าทอ, สัมภาษณ์, 2566 กุมภาพันธ์, 4)



แม้การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่ และมีกลุ่มตัวอย่างบางส่วนได้เลือกปรับตัวด้วยการลดพื้นที่ปลูกข้าวไร่ และหารายได้เสริมด้วยการปลูกพืชเศรษฐกิจ แต่กลุ่มตัวอย่างทั้งสองชุมชนยังคงรักษาการปลูกข้าวไร่ของครัวเรือนตามวิถีการผลิตไร่ข้าวหมุนเวียน และไม่มีความคิดที่จะล้มเลิกการปลูกข้าวไร่แม้แต่รายเดียว หากแต่ว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 69 คน คิดเป็นร้อยละ 54.76 มีความคิดที่จะปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเหมือนเดิม แต่อยากปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นควบคู่กับการปลูกข้าว และการหารายได้เพิ่มจากทางเลือกอื่น ขณะที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 57 คน คิดเป็นร้อยละ 45.24 มีแนวโน้มที่จะลดขนาดพื้นที่ในการปลูกข้าวแค่เพียงพอบริโภคและเพิ่มพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ และการหารายได้เพิ่มจากทางเลือกอื่น

การจัดการไร่และการปลูกข้าว

ฤดูกาลปลูกข้าวไร่จะเริ่มต้นราวเดือนกุมภาพันธ์ หลังจากประเพณีปีใหม่และการมัดมือของคนกะเหรี่ยงในชุมชน การเตรียมการเพาะปลูกเริ่มจากการฟันไร่เพื่อเตรียมพื้นที่ และปล่อยทิ้งซากกิ่งต้นใบที่ตัดฟันให้แห้ง จากนั้นจะมีการเผาไร่โดยมีการทำแนวกันไฟ เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามจากไร่เข้าไปในพื้นที่ป่า ขั้นตอนต่อมา คือ การปลูกข้าว คนกะเหรี่ยงเรียกว่า “ปักไร่, หว่านข้าวไร่, หยอดข้าวไร่” วิธีการคือ การใช้เสียมไม้ไผ่แทงลงไปดินเพื่อให้เกิดหลุม แล้วมีการหยอดเมล็ดข้าวและพืชผักลงไป ไม่มีการใช้จอบขุดพลิกหน้าดิน เพื่อรักษาหน้าดินคงตามธรรมชาติ เมื่อเข้าสู่กลางฤดูฝนจะเป็นขั้นตอนของการดายหญ้าในไร่เพื่อไม่ให้ต้นหญ้าหรือวัชพืชรบกวนขึ้นบดบังต้นข้าวและพืชผักที่กำลังงอก

ตารางที่ 3 ตารางแสดงปฏิทินการปลูกข้าวไร่ของเกษตรกรกะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อม

เดือน	ก.พ.	มี.ค.-เม.ย.	พ.ค.-มิ.ย.	ก.ค.-ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.
กิจกรรมการปลูกข้าวไร่	ฟันไร่ ตัดต้นไม้ เตรียมพื้นที่	ทำแนว กันไฟ เผาไร่	หยอดเมล็ด ข้าว, เมล็ด พืชผักต่างๆ	ถอน/ดาย หญ้า	ข้าวตั้งท้อง	เก็บเกี่ยว ตี/ฟาดข้าว

การจัดการเมล็ดพันธุ์

ชุมชนกะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อมมีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมากกว่า 10 ชนิด อาทิ บือหมื่อโพ บือกิโพ บือซู บือโป๊ะโละ บือเนอุม บือบอ บือกิ บือพะโละ บือปือปือซี บือกะซอแม บือพะทอ บือลอแป๊ะ เป็นต้น คนกะเหรี่ยงเรียกข้าว ว่า “บือ” การเลือกปลูกข้าวสายพันธุ์ไหนมาจากเหตุผลว่าพันธุ์ข้าวชนิดนั้นจะให้ปริมาณผลผลิตต่อถึงมากกว่า เช่น ข้าว 1 ถัง จะได้ผลผลิตอยู่ที่ 15-20 ถัง หรือพันธุ์ข้าวสามารถต้านทานโรคและแมลงได้ดี หรือ ความชอบรสชาติข้าวแต่ละครอบครัว ข้าวบางสายพันธุ์ที่ปลูกในไร่ก็ไม่สามารถปลูกในนาได้ ผลสำรวจพบว่า ข้าวที่ปลูกมากบนดอยแม่ฮ่อม คือ บือหมื่อโพและบือกิโพ

ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลพันธุ์ข้าวที่ปลูกบนดอยแม่ฮ่อม

ข้อมูลการปลูกข้าว	จำนวน	ร้อยละ
บือหมื่อโพ	29	35.80
บือซู	16	19.75
บือเนอุม	4	4.94
บือบอ	6	7.41
บือกิโพ	29	35.80



ข้อมูลการปลูกข้าว	จำนวน	ร้อยละ
ป๊อเก	2	2.47
ป๊อพะโต๊ะ	2	2.47
ป๊อป๊อป๊อซี	9	11.11
ป๊อกะซอแม	1	1.23
ป๊อโป๊ะโละ	14	17.28
ป๊อพะทอ	1	1.23
เขี้ยวงู	2	2.47

ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศดอยแม่ฮ่อ พบว่า มีเมล็ดพันธุ์พืชผักกว่า 50 ชนิด ที่มีการเก็บรักษา การปลูกและให้ผลผลิตตลอดทั้งปี พืชผักแต่ละชนิดจะเก็บกินได้ในฤดูกาลที่ต่างกัน คนกะเหรี่ยงมีแนวคิดเรื่องการแบ่งปัน ฉะนั้นจึงให้เพื่อนบ้านในชุมชนเข้าไปเก็บผลผลิตพืชชนิดอื่นในไร่ข้าวของครอบครัวตนเองได้ และยังมีแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชผักกับเพื่อนบ้านและคนชุมชนใกล้เคียง

การจัดการแรงงาน

วิถีการผลิตข้าวบนพื้นที่สูง มีการใช้แรงงานทุกขั้นตอนของระบบการผลิต ตั้งแต่ การตัด ฟัน โคน ต้นไม้ การทำแนวกันไฟ การเผาไร่ การหยอดข้าว การถอนหญ้า การเกี่ยวข้าว การตีข้าว ไม่สามารถทำการผลิตได้เองทั้งหมดภายในครัวเรือน โดยเฉพาะการปลูกข้าวและการเก็บเกี่ยวข้าวที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก เพราะเร่งทำเวลา หรือ การทำแนวกันไฟที่ทุกครัวเรือนจะต้องส่งตัวแทนมาช่วยอย่างน้อย บ้านละ 1 – 2 คน ชุมชนกะเหรี่ยงแม่ฮ่อ มีการจัดการแรงงานโดยพึ่งพาแรงงานจากเครือญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชนเป็นหลัก เป็นการจัดการแรงงานที่เรียกว่า “การเอามือเอารวม” ลักษณะการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน หากใครมาช่วยในไร่จำนวนกี่วันก็จะมีแรงงานคืนในจำนวนวันที่เท่ากัน จากผลสำรวจแบบสอบถามกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 126 คน พบว่า 107 คน หรือ ร้อยละ 84.92 ที่อาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้านในการผลิตข้าว การจ้างแรงงานแทบจะไม่ปรากฏในวิถีการผลิตข้าวไร่ของดอยแม่ฮ่อ แต่มีการจ้างแรงงานในพื้นที่ไร่ที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด

ประเด็นที่ 2 สัมพันธภาพ ไร่-ป่า-คน-ผี/จิตวิญญาณ ในวิถีการผลิตดอยแม่ฮ่อ

โลกทัศน์และระบบคิดคนกะเหรี่ยงมีความเชื่อเกี่ยวกับผู้สร้าง “เก๋อจ่า” ฐานะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยพิทักษ์รักษาสรรพสิ่งต่าง ๆ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและพืชอาหารในระบบนิเวศของชุมชน หรือ การมีผลผลิตที่ดีในรอบปีของการเพาะปลูก การมีที่อยู่อาศัยและมีที่ทำกินอุดมสมบูรณ์ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ล้วนสัมพันธ์กับผู้สร้างที่เป็นจิตวิญญาณคนกะเหรี่ยง ซึ่งคือ ลูกหลาน สัมพันธภาพของคนกะเหรี่ยงกับธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า คือ การใช้ประโยชน์อย่างเคารพ มีศีลธรรมพอเพียง ไม่ละโมภ

การจัดการทรัพยากร

ชุมชนกะเหรี่ยงแม่ฮ่อ มีความอุดมสมบูรณ์ของอาหารทั้งพืชป่าและสัตว์ป่าจากป่าชุมชน การมีอาหารจากป่ากินไปตลอด คือ การมีระบบการจัดการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน และการอนุรักษ์เพื่อความยั่งยืนส่งต่อไปถึงลูกหลาน ดังคำสอนของคนกะเหรี่ยงที่ว่า “เอะกะเก๋ เก๋ตอเก๋” กินจากป่าต้องรักษาแผ่นดิน, “เอะกะเก๋ เก๋ตอเก๋” กินน้ำต้องรักษาน้ำ มีการกำหนดกฎกติการ่วมกันและมีการตั้งองค์กร



หรือคณะกรรมการในชุมชน เพื่อช่วยกันดูแล เป็นต้นว่า การกำหนดพื้นที่ป่าแบบต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ห้ามตัดต้นไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต ห้ามล่าสัตว์ ห้ามจุดไฟเผาป่า แต่อนุญาตให้คนในชุมชนหาอาหารจากป่าใช้สอยเพื่อดำรงชีวิต หาของป่าเพื่อขายเป็นรายได้ ด้วยแนวคิดของส่วนรวมใช้ประโยชน์ร่วมกัน

พิธีกรรมและความเชื่อ

ความเชื่อและพิธีกรรมที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและระบบการผลิตข้าวพื้นที่สูงของ คนกะเหรี่ยงดอยแม่อุคอ ได้แก่ พิธีกินข้าวใหม่ พิธีขึ้นปีใหม่ พิธีมัดมือ พิธีกินเชื้อข้าว พิธีเลี้ยงไฟ พิธีเลี้ยงไร่ และ พิธีเรียก – ส่ง (นก) ขวัญข้าว ที่มาจากตำนานเรื่องเล่าของคนกะเหรี่ยงจากบรรพบุรุษ “นกโถ่ปีข้าว” หรือ นกขวัญข้าว เป็นดั่งสัญลักษณ์ของเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์ ก่อนที่คนกะเหรี่ยงจะเริ่มทำการผลิต จะทำพิธีเรียก นกโถ่ปีข้าว ให้มาอยู่ เพื่อปกป้องรักษาดูแลต้นข้าวจนกว่าจะเสร็จสิ้นฤดูกาลทำไร่ทำนา และหลังจากที่เก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จ ใส่ข้าวใหม่ในยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว ก็จะทำพิธีเรียกนกให้มากินข้าว จากนั้นก็จะส่งนกขวัญข้าวกลับไปบนฟ้า และจะทำเช่นนี้ทุกปี

เมื่อปลูกข้าว ประมาณ 2 เดือน ต้นข้าวจะงอกงามสีเขียวเต็มผืนไร่ จะมีพิธีเลี้ยงผีไร่ เพราะเชื่อว่า การที่ไร่ข้าวเจริญงอกงามเป็นผลจากการได้รับการคุ้มครองดูแลจากผีไร่ ดังนั้นเพื่อให้ผีไร่ดูแลการผลิตไปจนกว่าจะเก็บเกี่ยวต้องทำพิธีเลี้ยงผีไร่ ซึ่งจะมีพิธีย่อยอีกหลายพิธีแยกตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ พิธีเลี้ยงไร่ขอพร พิธีเลี้ยงไร่ปดรั้งควาญ (กรณีที่มีศัตรูธรรมชาติเข้ามารบกวนไร่ข้าว เช่น มินกแมลง หรือสัตว์ป่า รบกวน) พิธีเลี้ยงขวัญข้าว ทั้งหมดนี้ใช้เครื่องเซ่นไหว้ คือ เหล้า ไก่ และข้าว การทำพิธีจะเหมือนกัน ต่างกันที่คำบอกกล่าวของแต่ละพิธี การเลี้ยงผีไร่ หรือผีต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ แสดงถึงวิถีชีวิตที่พึ่งพิงกับธรรมชาติ มีผู้ปกป้องรักษาธรรมชาติ ซึ่งกำกับจารีตปฏิบัติของคนในชุมชนให้ต้องแสดงความเคารพและสามัคคี

สรุปและอภิปรายผล

ชุมชนกะเหรี่ยงดอยแม่อุคอ มีการรักษาและสืบทอดวิถีการผลิตข้าวไร่อยู่ แม้จะพบว่า การทำไร่หมุนเวียนมีการปรับตัวตามเงื่อนไขข้อจำกัดต่างๆ เช่น มีการจำกัดรอบการหมุนเวียนที่สั้นลง 3 - 5 ปี จากแปลงใหญ่ที่มีการหมุนเวียนรวมกันเป็นแปลงกระจาย จากเดิมที่ชุมชนมีส่วนร่วมตกลงใช้พื้นที่ปลูกข้าวไร่หมุนเวียน ทำให้การเปลี่ยนพื้นที่ในไร่ข้าวเป็นพื้นที่สวนเพื่อปลูกพืชอย่างอื่นเป็นการจัดการที่อิสระของแต่ละครัวเรือนมากขึ้น มีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ เช่น ข้าวโพด ถั่วแดง เพื่อเป็นรายได้สำหรับใช้จ่ายในครอบครัวและความจำเป็นในเงื่อนไขชีวิตแบบใหม่ เช่น การส่งลูกเรียนหนังสือ การซื้อสิ่งของจำเป็นเพื่ออำนวยความสะดวก เช่น รถยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า เห็นได้ว่าการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกะเหรี่ยงกับการใช้พื้นที่ คือ ยังคงมีการใช้พื้นที่เพื่อปลูกข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภค โดยยึดจารีตปฏิบัติดั้งเดิม เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาและรักษาระบบการผลิตแบบศีลธรรมในไร่ข้าวไว้ และแบ่งพื้นที่ไร่เพื่อการปลูกพืชชนิดอื่นในระบบเศรษฐกิจที่มีเหตุผลแบบเงินตรา นอกจากนี้ยังมีการหารายได้อื่น เช่น การทำงานรับจ้าง งานวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ (2546) อธิบายว่า การเป็นพลวัต การเลือกปรับตัวอย่างยืดหยุ่นของชาวนา คือ ไม่ได้เลือกปลูกข้าวหรือพืชเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ประกอบอาชีพอื่น ๆ เพื่อโอกาสทางรายได้



ระบบการผลิตข้าวของคนกะเหรี่ยงบ้านห้วยแม่สุรินและบ้านแม่อุคหลวง มีพื้นฐานจากการมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรม และความสามารถของชุมชนในการจัดการทุนประเภทต่าง ๆ ให้สอดคล้องเหมาะสมกับระบบนิเวศบนพื้นที่สูง ทำให้วัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวยังดำรงอยู่ได้ กล่าวคือ การมีทุนวัฒนธรรมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ชุมชนกะเหรี่ยงบนดอยแม่อุค มีการรักษาและสืบทอดวิถีการผลิตข้าวไร่อยู่ แม้พบว่า บางครอบครัวจำกัดรอบการหมุนเวียนที่น้อยลง ข้อจำกัดที่ไม่สามารถบุกเบิกที่ดินจากป่าเพิ่มได้อีกต่อไปแล้ว ข้อกังวลที่ว่า หากรอบหมุนเวียนที่ยาว และทิ้งให้ไร่เหล่าคืนความอุดมสมบูรณ์หลายปี จะกลายเป็นพื้นที่ป่าชั้นสองตามความคิดของหน่วยงานป่าไม้ และเท่ากับว่าเป็นการเป็นผู้บุกเบิกพื้นที่ทำกินในป่าใหม่ คนกะเหรี่ยงดอยแม่อุคต้องเลือกปรับตัวด้วยการลดพื้นที่หมุนเวียนให้น้อยลง แม้รู้ว่าคุณสมบัติของพื้นที่ไร่และความหลากหลายของพืชผัก ขึ้นกับรอบหมุนเวียนด้วยเช่นกัน นอกจากนี้การเข้ามาของโครงการปลูกป่าสร้างรายได้ที่ชาวบ้านได้เข้าร่วมโครงการ ก็ต้องจัดการที่ดินให้เป็นพื้นที่ปลูกไม้ผลหรือไม้ยืนต้นเพิ่มขึ้นด้วย แม้ว่าจะไม่ได้เกิดผลผลิตเชิงรายได้ที่ชัดเจน

การได้รับการส่งเสริมให้ปลูกไม้ยืนต้นในระบบวนเกษตรที่ไม่ทำลายสภาพผืนดิน และเหมาะสมกับระบบนิเวศป่าบนดอยแม่อุค เช่น กาแฟ ที่มีหน่วยงานเอกชน/มูลนิธิ เข้ามาสนับสนุน จนปัจจุบันสามารถให้ผลผลิตและเป็นทางเลือกสร้างรายได้ให้คนในชุมชน โดยเฉพาะบ้านแม่อุคหลวง มีการส่งเสริมวิสาหกิจกาแฟแม่อุคหลวง ความต้องการเมล็ดกาแฟที่เป็นอินทรีย์ในระบบนิเวศที่ไม่ใช้สารเคมี ทำให้กาแฟมีราคาสูง นอกจากนี้ระบบนิเวศของไร่ข้าวในป่าบ้านห้วยแม่สุริน ยังมีพืชสมุนไพรที่มีลักษณะเฉพาะคือ ตะไคร้ภูเขา ที่เจริญเติบโตในระบบนิเวศป่าชั้น เดิมใช้บริโภคเป็นเครื่องเทศของมื้ออาหารกะเหรี่ยง แต่ปัจจุบันมีมูลค่าเพิ่มจากการแปรรูปเป็นน้ำมันหอมระเหย หรือผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพื่อสร้างรายได้เพิ่มให้ชุมชนบ้านห้วยแม่สุรินได้ มีหน่วยงานในจังหวัดเข้าไปสนับสนุน และมีการส่งเสริมให้รวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจการมีทางเลือกหรือเห็นโอกาสของรายได้ที่เพิ่มจากพืชเฉพาะในระบบนิเวศที่สะอาด ไม่มีสารเคมี และมีความอุดมสมบูรณ์แบบป่าในไร่ข้าวหมุนเวียน

ทุนสังคมจากความสัมพันธ์ของความเป็นเครือญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านในชุมชน ทำให้มีแรงงานเพียงพอต่อการผลิตข้าวโดยไม่ต้องจ้าง ทั้งนี้การผลิตข้าวเป็นงานที่ยากลำบากและทำต่อเนื่องตลอดทั้งปี หากไม่สามารถจัดการแรงงานหรือต้องจ้างแรงงาน คือ ความไม่คุ้มค่า เพราะข้าวไม่ได้ผลิตเพื่อขาย และที่สำคัญการจ้างงานอาจไม่ได้ง่ายในพื้นที่สูงและห่างไกล ความผูกพันจากความเป็นเครือญาติพี่น้อง ความมีมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน ความไว้วางใจต่อกันได้จะช่วยเหลือกัน เป็นกลไกสำคัญของทุนสังคมที่ทำให้มีหลักประกันด้านการมีแรงงานที่เพียงพอต่อการปลูกข้าวแต่ละปี มีการแบ่งปันเมล็ดพันธุ์ข้าว พืชและผัก มีการอนุญาตให้เพื่อนบ้านเข้าไปเก็บพืชผลในไร่หมุนเวียนได้ นอกจากทุนสังคมภายในชุมชนแล้ว ทุนสังคมจากเครือข่ายภายนอกที่ได้หนุนเสริมผ่านการเรียนรู้จากการทำงานวิจัยท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมเป็นนักวิจัยในพื้นที่ชุมชนตนเอง อาทิ โครงการศึกษาและฟื้นฟูเพื่อจัดการอาหารแบบพอเพียงตามวิถีปากาเกอญอ บ้านแม่อุคหลวง ในปี พ.ศ. 2556 โครงการคนรุ่นใหม่กับการสร้างเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ผลผลิตจากป่าชุมชน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. 2563 เป็นต้น ที่ได้หนุนเสริมให้ชุมชนกะเหรี่ยงแม่อุคตระหนักถึงการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในชุมชน

ทุนเศรษฐกิจ คือ การมีสิทธิในการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ก่อนหน้านี้นักกะเหรี่ยงดอยแม่อุคมีปัญหาเกี่ยวกับหน่วยงานรัฐโดยเฉพาะการบุกรุกพื้นที่ป่า จนกระทั่งมีการร่วมกันเรียกร้องสิทธิการทำกินจนทำให้มีที่ดินทำกินจากความชอบธรรมในการอ้างสิทธิทำไร่ข้าวหมุนเวียนตามจารีตประเพณี การมี



ความมั่นคงด้านอาหารจากผลผลิตข้าวและพืชผักอาหารที่ปลูกในไร่ข้าวหมุนเวียน โดยไม่ต้องซื้อและยังสามารถเปลี่ยนเป็นเงินสดได้ เช่น พริก พริกทอง หรือการขายข้าวที่เหลือจากบริโภค วิธีการผลิตข้าวไร่ยังเป็นจารีตที่เป็นปฏิบัติการที่มีความหมาย เป็นทุนสัญลักษณ์ที่แสดงภาพลักษณ์คนกะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อที่ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืนและชอบธรรม พออยู่พอกิน ไม่ละโมภ ไม่บุกรุกพื้นที่ป่าปลูกพืชเศรษฐกิจ วิธีการผลิตข้าวไร่ของคนกะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อยังเป็นปฏิบัติการที่มีความหมายและความสำคัญดังนี้

1. ความมั่นคงด้านอาหาร

การปลูกข้าวเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิตที่พึ่งตนเองได้ คือ การมีกินตลอดทั้งปี ขณะที่วิธีการปลูกข้าวไร่พร้อมกับหวานเมล็ดพันธุ์พืชผักต่าง ๆ ในไร่ข้าว ทำให้มีพืชอาหารที่มีความหลากหลายและเป็นความยั่งยืนทางชีวภาพ มีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นเมือง ระบบนิเวศไร่ข้าวมีความอุดมสมบูรณ์จากแร่ธาตุในดินจากการหมุนเวียน ไม่มีการใช้สารเคมีเหมือนการปลูกพืชเศรษฐกิจ มีการใช้แรงงานของคนในชุมชน ไร่ข้าวของคนกะเหรี่ยง คือ ทุนทางเศรษฐกิจรูปแบบหนึ่งที่ไม่ใช่ความหมายแบบต้นทุนที่เป็นตัวเงิน และวัดมูลค่าจากการแลกเปลี่ยนซื้อขายเท่านั้น ทว่าคือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืนกว่าการมีกิน ไม่ต้องซื้อ และแบ่งปันได้ อาทิเช่น การศึกษาของ พนา ขอบขุนเขา และคณะ (2556); ฤทธา บุญชัย, พนา กวัญเจริญ, และคณะ (2557) เป็นต้น การเกิดสถานการณ์โควิด 19 ชุมชนกะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อไม่ได้ประสบผลกระทบจากการขาดแคลนอาหาร หรือกรณีบ้านแม่ฮ่อหลวงที่ไม่ได้อยู่บนเส้นทางคมนาคมหรือถนนเส้นหลักผ่าน มีพิธีเกราะหยา ปิดหมู่บ้านเพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายเข้ามา ก็มีข้าวและพืชอาหารบริโภค

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ

ไร่ข้าว คือ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่สืบทอดผ่านปฏิบัติการทางวัฒนธรรม การให้ความหมายว่าสรรพสิ่งนั้นมีจิตวิญญาณ การสร้างพื้นที่ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบการผลิต สะท้อนความผูกพันระหว่างคนกะเหรี่ยงกับไร่ข้าว แม้ปัจจุบันลูกหลานคนกะเหรี่ยงรุ่นใหม่ จะมีความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรมไม่ลึกซึ้งเท่ากับบรรพบุรุษ ทว่ายังมีการปฏิบัติสืบทอดตามกัน ชุมชนกะเหรี่ยงทั้งสองบ้าน มีผู้นำตามธรรมชาติ เรียกว่า “ฮือโซ” หรือ ผู้ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษที่ตั้งถิ่นฐานเป็นครอบครัวแรกในชุมชน มีประเพณีมัดมือ 2 ครั้งในรอบปี โดย “ฮือโซ” ต้องไปมัดมือ และกินข้าวต้มเหล้าให้ครบทุกบ้าน ความผูกพันเชื่อมโยงแน่นของคนในชุมชนปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนจากการจัดการแรงงานในไร่ข้าวเพื่อนบ้าน เครือญาติพี่น้องที่ช่วยเหลือกัน ไว้ว่างใจต่อกัน แม้กระทั่งลูกหลาน หรือคนที่ทำงานนอกชุมชนเมื่อถึงฤดูกาลปลูกข้าวหรือเก็บเกี่ยวข้าวก็จะกลับไปช่วยเป็นแรงงาน ต่างจากงานของ จิรวัดน์ รักษาติ (2562) ที่อธิบายว่า เมื่อพืชเศรษฐกิจเข้ามาในพื้นที่สูงจะมีการจ้างงานมากขึ้น และแรงงานครัวเรือนลดความสำคัญ

3. อัตลักษณ์กะเหรี่ยงและการอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน

วิธีการผลิตข้าวไร่แบบไร่หมุนเวียนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สอดคล้องระบบนิเวศ ทำให้การอยู่ในพื้นที่ป่าของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงดอยแม่ฮ่อออกจากสถานะการไม่มีสิทธิบนที่ดินทำกินทางกฎหมาย ทว่าได้รับการยอมรับในสถานะผู้รักษาผืนป่าที่เป็นทรัพยากรสำคัญของรัฐ ด้วยสภาพป่าไม้บนดอยแม่ฮ่อยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถสนับสนุนนโยบายด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดอยแม่ฮ่อจังหวัดแม่ฮ่องสอน และในกระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม มีความสนใจต่อวิถีการผลิตบนพื้นที่สูงและการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรชาติพันธุ์ในหลายพื้นที่ ไร่ข้าวจึงไม่ใช่แค่เพียงพื้นที่ผลิตพืชอาหาร ทว่าเป็นพื้นที่ผลิตสร้างความหมายให้กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างชอบธรรมมากขึ้น การได้รับการอนุโลมให้ใช้ที่ดินจากการอ้างสิทธิ์ทำไร่ข้าวหมุนเวียนตามจารีตประเพณีและมีสิทธิชุมชน



ในการจัดการทรัพยากร เช่น งานของวินัย บุญลือ (2545) กล่าวถึง ภูมิปัญญาคุณค่าศีลธรรมของกะเหรี่ยงอาทิ วัฒนธรรมและระบบการผลิตข้าวไร่หมุนเวียน ความรู้ระบบนิเวศความหลากหลายชีวภาพกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ คือ ทุนวัฒนธรรมที่สำคัญของกะเหรี่ยง และเป็นทุนสัญลักษณ์ที่มีความหมาย ทำให้คนกะเหรี่ยงมีอัตลักษณ์ที่แสดงถึงความหมายในการใช้ชีวิตที่สมดุลยั่งยืนกับธรรมชาติ

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา บุญชัย, พนา กว๊วยเจริญ, และคณะ. (2557). โครงการศึกษาไร่หมุนเวียนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (รายงานการวิจัย). กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- กรมการปกครอง. (2564). จำนวนประชากร. สืบค้นเมื่อ 1 เมษายน 2565, จาก <https://stat.bora.dopa.go.th/stat/statnew/statMONTH/statmonth/#/mainpag>
- จามะรี เชียงทอง. (2560). สังคมชนบทในโลกสมัยใหม่. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 1). เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์
- จิรวัดน์ รักชาติ. (2562). การเปลี่ยนผ่านสังคมเกษตรพื้นที่สูงท่ามกลางการรุกของพืชพาณิชย์: กรณีศึกษาการปลูกมะเขือเทศเพื่อการค้าที่บ้านนาพอนและบ้านแม่ต๋อมบน จังหวัดเชียงใหม่. วารสารพัฒนาสังคม, 21(1), 129 – 146.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินในเขตป่า. กรุงเทพฯ. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา .
- ชนิดา เสี่ยงไพศาลสุข และ นพพร ประชากุล. (2550). เศรษฐกิจของทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ชัยฤทธิ์ ดำรงเกียรติ. (2555). ข้าวไร่กับการสร้างความมั่นคงทางอาหารบนพื้นที่สูง. เอกสารประกอบการบรรยายการประชุมวิชาการข้าวแห่งชาติ ครั้งที่ 2 สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.), กรุงเทพฯ.
- ณรงค์ ศรีสวัสดิ์. (2545). วิธีการวิจัยทางสังคมวิทยา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ป้อพอ. (2540). ชีวิตข้าป่ากะเหรี่ยง. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- ประเสริฐ ตรีการศุกร. (2563). คี-ฉี่, ไร่หมุนเวียนเกษตรนิเวศสังคมวิถีคนกะเหรี่ยง. สืบค้นเมื่อ 1 มีนาคม 2567. https://www.culture.go.th/culture_th/ewt_news.php?nid=4705&filename=i
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2535). องค์ความรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่า: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยง ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- พนา ชอบขุนเขา และคณะ (2556). การศึกษาและฟื้นฟูเพื่อจัดการอาหารแบบพอเพียงตามวิถี “ปากาเกอญอ” บ้านแม่อุคหลวง (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พุดพิงศ์ นวกิจบำรุง. (2556). การช่วงชิงความหมายเพื่อเข้าถึงพื้นที่แห่งความคลุมเครือของแนวเขตป่า: กรณีศึกษาข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่



- ไพสิฐ พาณิชย์กุล และคณะ. (2560) สิทธิของชุมชนชาวกะเหรี่ยง (ปกากะญอ) กับการดำเนินเขตวัฒนธรรมพิเศษไร่มุสลิมในพื้นที่ยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาข้อพิพาทที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชนกะเหรี่ยงในพื้นที่ป่าภาคเหนือ (รายงานฉบับสมบูรณ์). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่ .บริษัท วิทอินดีไซน์ จำกัด
- รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2557). มโนทัศน์ชนชั้นและทุนของปีแอร์บูดีเออร์. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา, 2(1), 29-44.
- วินัย บุญลือ. (2545). ทุนทางวัฒนธรรมและการช่วงชิงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนชาวปกากะญอ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) สาขาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- สำนักงานพัฒนารัฐบาลและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดแม่ฮ่องสอน. (2565). รายงานสถานการณ์ทางสังคมจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประจำปี 2565. สืบค้นเมื่อ กุมภาพันธ์ 2567 จาก https://m-society.go.th/ewtadmin/ewt/mso_web/download/article/article_20220920160843.pdf
- เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (2536) ป่าชุมชนในประเทศไทยแนวทางการพัฒนา .กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- องค์การบริหารส่วนตำบลแม่อุคอ. (2565). แผนพัฒนาท้องถิ่น พ.ศ.2566-2570 ฉบับทบทวนเพิ่มเติม ครั้งที่ 1/ 2565. แม่ฮ่องสอน: องค์การบริหารส่วนตำบลแม่อุคอ.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2560). พื้นที่ความรู้มานุษยวิทยา คนสามัญ. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ จังหวัดเชียงใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 1). เชียงใหม่: หจก.วนิดาการพิมพ์.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. Handbook of theory and research for the sociology of education. New York: Greenwood Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. The American Journal of Sociology, 94, 95-120.
- Harvey, C. and Maclean, M. (2008). Capital theory and the dynamics of elite business networks in Britain and France. The Sociological Review, 56(1), 105-120.
- Kunstadter, P., Zinke, P.J., Sanga Sabhasri. (1978). Farmers in the forest: Economic development and marginal agriculture in Northern Thailand. Hawaii: The East-West Center.